

Fai 'e 'Eletā M. Russell Ballard

'O e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uā

Ngaahi Fa'eé mo e 'Ofefiné

'Oku fie ma'u—pea fu'u mahu'inga—i he ngaahi 'aho faka'osi ni—ke fefakafanongo'aki mo feako'aki 'a e mātu'á mo e fānaú.

Ekāinga 'i he māhina 'e ono kuo hilí, ne u lea 'i he fakataha 'a e lakanga fakataula'eiki 'o e konifelenisi lahi ki he ngaahi tamaí mo e ngaahi fohá. Hangē ko ho'omou fakakaukáu, na'e kole mai hoku ngaahi 'ofefine 'e toko onó, makapuna fefine 'e toko uofulu mā faá, mo e makapuna ua fefine kuo nau tupu tokolahí, ke 'oange mu'a mo ha tokanga tatau kiate kinautolu. Ko ia 'e fakatefito 'eku lea he 'aho ní ki he ngaahi fa'ē mo e ngaahi 'ofefine 'o e Siasí.

Kuo tākiekina lelei 'e hoku uaifi 'ofefina ko Pāpulaá 'ema fānau fefiné mo e makapuna fefiné—pea nau hoko mo kinautolu ko e ivi tākiekina kiate ia. 'Oku fakahoko 'e he ngaahi fa'eé mo e ngaahi 'ofefiné ha fatongia mahu'inga 'i he'enua fetokoni'aki ke fekumi ki he ngaahi me'a ta'efakangatangata 'e lava ke nau faí, neongo 'a e ngaahi ivi tākiekina fakatupu maumau 'o ha māmani 'oku hōloa pea taki hala'i ai e tu'unga fakafefiné mo e tu'unga fakafa'eé.

'I ha lea 'a Palesiteni Siosefa F. Sāmita ki he kakai fefine 'o e Siasí 'i he meimei senituli 'e taha kuo hilí, na'á ne pehē: “'Oku 'ikai ko kimoutolú ke taki kimoutolu 'e he kakai fefine 'o e māmani, ka 'oku 'amoutolu ia ke taki 'a . . .

[e] kakai fefine 'o e māmani, 'i he ngaahi me'a kotoa pē 'oku ongoongo-leleí, 'i he ngaahi me'a kotoa pē 'oku ngali-'Otuá, pea mo e me'a kotoa pē 'oku langaki mo'uí pea . . . fakatupu ma'a ki he fānau 'a e tangatá” (*Ngaahi Akonaki 'a e Kau Palesiteni 'o e Siasí: Siosefa F. Sāmita* [1998], 215).

Ngaahi tuofāfine, he 'ikai lava 'e kimautilu hou'eiki tangatá 'o fai 'a e me'a na'e fokotu'utu'u mei langi ke mou fakahoko 'i he te'eki 'ai e tu'unga 'o e māmani. Tē mau feinga pē, ka he 'ikai ha taimi te mau teitei 'amanaki ai ke fakatataua ho'omou ngaahi me'afoaki ta'e-hano-tataú. 'Oku 'ikai ha me'a fakatāutaha 'i he māmani, te ne lehilehi'i, pe liliu e mo'uí 'o hangē ko e ivi tākiekina 'o ha fefine angatonu.

'Oku mahino kiate au 'oku 'i ai ha kau finemui 'e ni'ihi 'oku 'ikai te mou lava 'o talanoa mo ho'omou fa'eé ki he ngaahi me'a ko 'ení. Pea ko e tokolahí 'o kimoutolu hou'eiki fefiné 'oku 'ikai ke 'i ai ha'amou fānau fefine he taimí ni. Ka koe'uhí 'oku fakatou ma'u 'e he hou'eiki fefine *kotoa pē* 'i honau natula faka-'Otuá 'a e talēniti mo e tufakanga tauhi ke hoko ko ha fa'eé, ko e kongalaahi ia 'o e me'a te u lea 'akí, 'oku 'uhinga ia ki he ngaahi kuifefiné,

mehikitangá, tuofāfiné, mali ua ‘o e tamaí, ngaahi fa’ē ‘i he fonó, kau taki mo e kau fāfine kotoa pē ‘oku fa’a tokoni ‘i hono fakahoko ‘o e fatongia mahu’inga ko ‘eni ‘i he vā ‘o e fa’ē mo e ‘ofefiné.

Kau finemui, ‘oku ‘ofa lahi ho’omou fa’ē ‘iate kimoutolu. ‘Oku nau ‘ilo ‘a e tala’ofa ‘o ha ngaahi to’u tangata ‘i he kaha’ú ‘iate kimoutolu. ‘Oku nau ma’u ‘a e fiefia kakató mei he me’a kotoa pē ‘oku mou lava’i, ‘a e faingata’a kotoa pē ‘oku mou ikuna’i. Pea ‘oku pehē pē, ko *ho’omou* ngaahi loto-hoha’á mo e loto-mamahí, ‘oku hoko pē ia ko *‘enau* ngaahi hoha’á mo e loto-mamahí.

‘Oku ou fie ‘oatu he ‘ahó ni kiate kimoutolu kau finemui ha ngaahi fokotu’u fekau’aki mo hono faka’aonga’i kakato ho vā fetu’utaki mo ho’o fa’ē. Hili ko iá te u vahevahe mo e ngaahi fa’ē ha ngaahi fakakaukau ‘e nīhi fekau’aki mo e founga ‘e lava ke nau ‘ohake ai ki he mā’olunga tahá ‘a honau ivi tākiekina ki he lelei mo ‘enau fānuu fefiné pea pehē ki he kau mēmipa kehe ‘o honau ngaahi fāmilí.

Ko e me’apango ‘oku fu’u faingofua ke fakatātaai ‘a e puputu’u mo hono fakakehe’i ‘o e tu’unga fakaefefiné ‘i he nofo ‘a e sosaieti ‘i he lolotonga. ‘Oku fakafonu ‘e he kakai fefine teunga ta’efe’ungá, anga’ulí, mo fa’a konaá ‘a e ngaahi fale fakamafola letiō mo e televīsoné, pule’i tāfataha e ngaahi makasiní, pea hā ‘i he ngaahi lā hele’uhilá—pea ‘oku tali fiefia ia ‘e māmani. Na’e kikite ‘a e ‘Aposetolo ko Paulá ‘o kau ki he “ngaahi kuonga fakatu’utāmaki” ‘e hoko mai ‘i he ngaahi ‘aho faka’osí, pea ne fakamahino pau mai ‘a e me’a na’e ngali fakatu’utāmaki kiate iá: “‘a e kau fāfine fakavalevale kuo ‘efi ‘e he hiá, kuo tākiekina ‘e he ngaahi holi kehekehe” (2 Timote 3:1, 6). ‘Oku fa’a hanga ‘e he ngaahi tō’onga fakamānako ‘o e ‘aho ní ‘o ‘ai ke hā ngali fakavalevale ‘a e kakai fefiné, ta’emahu’inga, ta’efakakaukau, pea ‘ikai hanau mālohi. ‘Oku nau ngaohi kinautolu ke nau hangē pē ha me’a noa’iá pea ta’efaka’apa’apa’i kinautolu, hili iá pea fokotu’u ange ko e me’a pē ‘e fakatokanga’i ai kinautolu ‘i he fa’ahinga ‘o e tangatá ko e fakatauelé—‘a ia ko e pōpoaki fakatu’utāmaki taha ‘eni ‘oku faingofua hono ‘ave ‘e he filí ki he

kakai fefiné ‘o fekau’aki mo kinautolu.

Ko ia si’i kau finemui ‘ofeina, ‘oku ou tapou kiate kimoutolu ‘aki hoku lotó kotoa ke ‘oua na’a mou ‘ai ke hoko ‘a e ‘ulungāanga ‘o e kuonga ní ko e sipinga mo e fai fakahinohino kiate kimoutolu. Mou kātaki ‘o sio ki ho’omou ngaahi fa’ē faivelengá ki he sipinga ke mou muimui ki aí. Mou muimui kiate *kinautolu*, kae ‘ikai ki he kakai ‘iloa ‘oku ‘ikai ko ‘enau tu’unga mo’ui ‘a e ngaahi tu’unga mo’ui ‘a e ‘Eikí, pea ‘e ‘ikai hā mei he ngaahi me’a ‘oku nau mahu’ingá ia ai ha tūkufua ‘oku ta’engatá. Sio ki ho’o fa’ē. Ako mei hono ngaahi mālohingá, ‘ene lototo’á, pea mo ‘ene faivelengá. Fakafanongo kiate ia. Mahalo pē he ‘ikai ke ne poto ‘i he faitohi holo he telefoni to’oto’ó, pea mahalo he ‘ikai ke ‘i ai ha’ane peesi ‘i he Facebook. Ka ‘oku lahi ‘aupito ‘ene ‘ilo ki he ngaahi me’a ‘o e lotó mo e ngaahi me’a ‘a e ‘Eikí. ‘I he ofi ki he taimi ke ke mali aí mo a’usia e tu’unga fakafa’ē, ko e tokotaha ma’ongo’onga taha ia te ke ma’u mei ai ‘a e potó. ‘Oku ‘ikai mo ha toe taha ange ‘i he māmani te ne ‘ofa ‘iate koe ‘i he founga tatau pe te ne fiemālie ke fai ha feilaulau lahi ke pou pou’i mo tokoni’i koe ke ke ma’u ‘a e fiefiá—‘i he mo’ui ni pea mo e ta’engatá.

‘E ngaahi tuofāfine kei talavou, ‘ofa ‘i ho’o fa’ē. Faka’apa’apa’i ia. Fakafanongo kiate ia. Falala kiate ia. ‘Okú ne fie ma’u

‘a e lelei tahá ma’au. ‘Okú ne tokanga ki ho’o malu mo e fiefia ta’engatá. Anga’ofa kiate ia. Kātaki’i ‘ene ngaahi tōnounou he ‘oku ‘ikai te ne haohaoa. ‘Oku ‘ikai ha taha ‘e haohaoa.

Tuku ke u vahevahe atu he taimí ni ha ngaahi fakakaukau mo kimoutolu ngaahi fa’ē ‘o kau ki homou fatongia makehe ‘i he mo’ui ‘a ho’omou fānuu fefiné. ‘Oku ‘i ai ha kaume’a homau fāmilí ‘oku fa’a folau holo mo e kau mēmipa ‘o hono kāinga ofi. Ko e me’a na’a ne fakatokanga’i hili ‘a e folau kotoa pē ko e fu’u ‘ulungāanga tatau ‘a e kau finemui mo ‘enau ngaahi fa’ē. Kapau ‘oku fakapotopoto ‘a e ngaahi fa’ē, ‘e pehē pē mo ‘enau fānuu fefiné. Kapau ‘oku teunga taau ‘a e ngaahi fa’ē, ‘oku pehē pē mo e fānuu fefiné. Kapau ‘oku tui silipa mo vala ngaholo pē ‘a e ngaahi fa’ē ki he houalotu sākalamēnití, ‘e pehē pē mo ‘enau fānuu fefiné. Ngaahi fa’ē, ‘oku mātu’aki mahu’inga ‘aupito ho’omou fa’ifa’itaki’angá ki ho’omou fānuu fefiné—neongo ‘oku ‘ikai ke nau talaatu.

‘I hono kotoa ‘o e hisitōlia ‘o māmani, kuo hoko ma’u pē ‘a e kakai fefiné ko ha kau faiako ‘o e ngaahi ‘ulungāanga lelei. ‘Oku kamata ‘a e lēsoni ko iá ‘i he mohenga pēpē pea hokohoko atu ‘i he mo’ui ‘a ‘enau fānuu. ‘I he ‘aho ní, ‘oku ‘ohofi hotau sosaieti ‘aki ‘a e ngaahi pōpoaki fakatu’utāmaki

mo kovi ‘aupito kau ki he tu’unga fakafefiné mo e tu’unga fakafafé. Kapau ‘e muimui ho’omou fānau fefiné ‘i he ngaahi pōpoaki ko ‘ení, ‘e kamata leva ke nau ‘a’eva ‘i he hala ‘o e faiangahalá pea faka’auha ai pē kinautolu. He ‘ikai mahino ia ki ho’o fānau fefiné kae ‘oua kuó ke fakahā ange kiate kinautolu—pe ko ‘ene lelei angé, ko hono faka’ali-‘ali ange kiate kinautolu—‘a e founa hono fai ‘o e ngaahi fili ‘oku lelé. ‘I ho’omou hoko ko e ngaahi fa’ē ‘i ‘Isilelí, ko kimoutolu ‘a e ‘uluaki laine malu‘i ‘o ho’omou fānau fefiné mei he ngaahi fakatauele ‘o e māmani.

Ko ‘eni ‘e ngaahi fa’ē, ‘oku mahino kiate au ‘oku ‘i ai e taimi ‘oku hā mai ‘a e ‘ikai ke tokanga ‘a ‘etau fānau ki he ngaahi lēsoni ‘oku tau feinga ke ako’i kiate kinautolú. Tui mai kiate au, kuó u mamata ‘i he fa’ahinga sio ‘oku hā mei he mata ‘o e fānau ta’u hongofulu tupú ‘i he taimi ‘okú ke pehē ai ko e kongá lelei taha ‘eni ho’o faiakó. Tē u tala pau atu pē, na’a mo e taimi ‘okú ke pehē ai ‘oku ‘ikai fanongo ho’o ta’ahiné ki ha me’a ‘okú ke lea ‘aki, ‘okú ne kei ako pē meiate koe ‘i he’ene siofi koe ke sio pe ‘oku tatau ho ngutu mo ho tuhú. Hangē ko e lea kuó u tui ne fakahoko ‘e Lolo Ualotó ‘Emasoní, “‘Oku fu’u le’olahi ‘a e me’a ‘okú ke fai ‘o ‘ikai ai ke u fanongo ki ho’o leá” (vakai, Ralph Keyes, *The Quote Verifier* [2006], 56).

Ako’i ho’omou fānau fefiné ke nau fiefia ‘i hono tauhi ‘o e fānau. Ko e feitu’u ‘eni ‘e lava ke ma’u ai ‘e he’enu ‘ofá mo honau ngaahi talēniti ‘a honau mahu’inga ta’engatá. Fakakaukau heni ki he lea ‘a Palesitēni Hāloti B. Lī ‘o pehē “ko e ngāue mahu’inga taha . . . te mou lava ke fai ‘oku fakahoko ia ‘i loto ‘i he ngaahi holisi ‘o homou ngaahi ‘apí” (*Ngaahi Akonaki ‘a e Kau Palesitēni ‘o e Siasí: Hāloti B. Lī* [2000], 161). Ko e mo’oni, ‘oku mo’oni ‘eni kiate kinautolu hono kotoa, ka ‘oku mātu’aki mālohi ia ‘i he vā fetu’utaki ‘o e ngaahi fa’ē mo e ‘ofefiné.

Ngaahi fa’ē, akonaki’i ho’omou fānau fefiné ‘oku faka’ehi’ehi ‘a e ‘ofefine faivelenga ‘o e ‘Otuá mei he fakatauele ‘i he ngutu lau pe fefakamāu’akí. Na’e fale’i ‘e he Palōfita ko Siosefá ‘a e hou-‘eiki fafiné ‘i ha malanga ki he Fine’ofa ‘o Nāvuú ‘o pehē “he ko e ‘elelō ko e kupu ‘oku ‘ikai fakalalata—ta’ofi homou ‘elelō mei he ngaahi me’a ‘oku ‘ikai fu’u mahu’inga” (*Ngaahi Akonaki ‘a e Kau Palesitēni ‘o e Siasí: Siosefa Sāmīta* [2007], 527).

‘I he ngaahi ta’u kimuí ni maí, na’e lahi e ngaahi fakamatala, ngaahi tohi, mo e ngaahi filimi na’e fa’u ‘o fekau’aki mo e kakai fefine mo e tamaiki fefine ‘oku nau ngutu lau pea mo “angakoví.” ‘Oku feinga ma’u pē ‘a Sētane ke tuku-hifo ‘a e ‘elemēniti mahu’inga taha ‘o e

natula faka-‘Otuá ‘o ha fefine—‘a e natula ke lehilehi’i.

Ko e vā fetu’utaki ‘o ha fa’ē mo e ‘ofefiné ‘oku ako ai ‘a e ‘ofefiné ke fai ‘a e lehilehi’i lolotonga hono lehilehi’i iá. ‘Oku ‘ofa’i ia. ‘Oku ako’i ia mo ne a’usia tonu ‘a e ongo ‘oku ma’u ‘i he tokanga makehe ‘a ha taha ke fakatonutonu ia lolotonga ‘oku hokohoko atu hono fakalotolahi’i mo e falala kiate iá ‘i he taimi tatau.

Ngaahi tuofāfine, manatu, ko e ‘Otuá ‘oku ma’u mei ai ‘a e angalelei mo e mālohi fakalaumālīe katoa. ‘Oku tau ma’u ‘a e mālohi ko iá ‘aki ‘etau fai ha ngaahi fuakava mo la pe tauhi e ngaahi fuakava ko iá. Ngaahi fa’ē, ako’i ki ho’o fānau fefiné ‘a hono mahu’inga hono fai ‘o e ngaahi fuakava, hili iá pea faka-‘ali’ali kiate kinautolu ‘a e founa hono tauhi ‘o e ngaahi fuakava ko iá ‘i ha founa te nau ma’u ai ha holi ke mo’ui taau ke ‘alu ki he tempalé.

‘I māmani he ‘ahó ni, ‘oku ‘uhinga ia ke mou talanoa ki ho’omou fānau fefiné ‘o fekau’aki mo e ngaahi me’a fakasekisuálé. Kuo faka’au ke lalahi ho’omou fānau fefiné mo e fānau ta-ngatá ‘i ha māmani ‘okú ne tali fakahā-hā ‘a hono fakahoko kei sī’i mo ta’e toe fakakaukau’i ‘a e tō’onga fakasekisuálé. ‘Oku ‘ai ‘e he kakai fefine teunga ta’etau mo ta’eangama’á ke nau hā ngali faka’ofo’ofa pea ‘oku fa’a fakalā-ngilangi’i mo feinga ke faifa’itaki’i kinautolu. Neongo ‘oku ‘i ai ha ngaahi sitepu ‘e lava ke tau fakahoko ‘i hotau ngaahi ‘apí mo hotau ngaahi fāmīlí ke fakasi’isi’i ‘aki ‘etau fetu’utaki mo e ngaahi ‘elemēniti ta’emanakoa ‘o e mo-‘uí he taimi ni, ka he ‘ikai lava ‘e ho’omou fānau fefiné ‘o faka’ehi’ehi kakato mei he ngaahi pōpoaki fakasekisuálé mo e ngaahi fakatauele ‘okú ne takatakai’i kinautolú. ‘Oku fie ma’u ke fai ma’u pē ha ngaahi fealēlea’aki tau’atā-ina ke mou ako’i ai ki ho’omou fānau fefiné ‘a e mo’oni fekau’aki mo e ngaahi me’a ko ‘ení.

Hangē ko ‘ení, ‘oku fie ma’u ke mahino kiate kinautolu ko e taimi ‘oku nau tui ai ha vala mano’ono’o, fu’u nou-nou, kia ‘āpanga ‘oku ‘ikai ngata pē ‘i he’enu ‘oatu ‘a e pōpoaki hala ki he kau talavou ‘oku nau feohí, ka ‘oku nau toe puke ma’u ‘i honau ‘atama’i ‘a e

fakakaukau hala 'oku fakafalala 'ata'atā pē 'a e mahu'inga 'o ha fefine 'i he'ene hā faka'ofa'ofā. Kuo te'eki ai hoko 'eni pea he 'ikai teitei hoko 'eni ko hano fakamatalā'i totonu 'o ha 'ofefine 'o e 'Otuá. 'Oku nau fie ma'u ke nau fanongo lelei mo toutou fanongo ki heni mei ho ngutu, pea 'oku fie ma'u ke nau sio 'oku faka'alí'ali totonu 'eni pea 'i he taimi kotoa pē 'i he ngaahi tu'unga mo'ui fakatāutaha 'o ho valá, ho'o teuteú, mo e mo'ui táu.

'Oku meimei fai 'e he to'u tupu kotoa pē ha ngaahi fuakava mo tauhi kinautolu 'o kapau te nau ako ke 'ilo'i e founga hono 'ilo'i e Laumalié mo hono le'ó. Ako'i ho'o fānau fefiné fekau'aki mo e ngaahi me'a 'o e Laumalié. Fakahinohino'i kiate kinautolu 'a e folofolá. Tuku ke nau a'usia 'i he'enu mo'ui ha ngaahi me'a 'e tokoni ke nau mahu'inga'ia ai 'i he tāpuaki 'o e mālohi 'o e lakanga fakataula'eikí. 'I he'enu tauhi e ngaahi fuakavá, te nau ako ai ke ongo'i e le'o 'o e 'Eiki pea ma'u ha fakahā fakatāutaha. Ko e mo'oni 'e fanongo mai mo tali 'e he 'Eiki 'enu ngaahi lotú. 'Oku 'aonga e kaveinga 'o e Mutualé ki he 2010 ki hotau to'u tupú pea kiate kiatutolu hono kotoa: "Ke ke mālohi koe peá ke loto-to'a; 'oua na'a ke manavahē, pea 'oua na'a ke puputu'u; he ko [e 'Eiki] ko ho 'Otuá 'oku 'iate koe 'i he potu kotoa pē 'okú ke 'alu ki aí" (Sosiua 1:9). Te ne tataki kinautolu ke malu 'i he ngaahi tāpuaki 'o e temipalé.

Fakapapau'i 'oku nau 'ilo'i ko e founga malu taha ki he fiefia ta'engata ko hono tauhi 'o e ngaahi fuakavá. Pea ka fie ma'u pea ako'i kiate kinautolu 'a e founga 'o e fakatomalá mo e founga ke nau mo'ui ma'a ai mo táu.

'E kāinga, kapau na'a mou 'osi fanongo heni, ko hono 'uhingá he ko e konifelenisi lahi hokohoko 'eni 'e tolu kuó u lea ai ki he ngaahi mātu'a mo 'enu fānau. 'I 'Epeleli 'o e ta'u kuo 'osí, na'a ku fakalotolahi'i e to'u tupú ke nau "Ako 'a e Ngaahi Lēsoni 'o e Kuohilí." Te u lau mei he lea na'a ku fai: " 'I he taimi 'okú ke loto fiemālie ai ke fanongo mo akó, 'e 'oatu ha ni'ihi 'o e ngaahi akonaki 'aonga taha 'i he mo'ui mei he kaka kuo mu'omu'a 'iate koé. . . 'E toe lelei ange ho'o mo'ui kapau te ke mui-mui ki he sippinga faka'e'i'eiki 'o e kau

muimui faitōnunga 'o Kalaisí." ("Ko e Ako mei he Ngaahi Lisoni 'o e Kuohilí," *Liabona Mī* 2009 31, 33).

Ne u lea 'i 'Okatopa 'o e ta'u kuo 'osí ki he ngaahi tamaí mo e ngaahi fohá 'i he fakataha 'o e lakanga fakataula'eikí, pea ko e 'aho ní ne lahi pē 'eku leá ki he ngaahi fa'eé mo e ngaahi 'ofefiné. Na'e kehekehe 'eku pōpoaki 'i he ongo leá takitaha, ka 'oku fai tatau pē. 'Oku ou faka'amu ange 'oku mou fanongo pea mamata ki ha sippinga mo fanongo ki ha pōpoaki tatau 'oku toutou 'oatu 'a ia 'oku fie ma'u—pea fu'u mahu'inga—'i he ngaahi 'aho faka'osí ni—ke fefakafanongo'aki mo feako'aki 'a e mātu'a mo e fānau. Na'e 'ikai ke u lea 'o kau ki ha ngaahi fakakaukau 'oku ta'emahu'inga. Ko e tefitó ia, ko e uho 'o e palani 'a e 'Otuá ma'a 'etau fiefiá mo e melino ta'engata.

'E tokoni e Siasí 'i ha taimi pē te mau lava 'o tokoni aí. 'Oku mau 'i ai ke tokoni'i mo poupu'i kimoutolu ko e ngaahi mātu'a mo e fānau. Ka ko 'api 'a e feitu'u mahu'inga taha ke teuteu'i ai e to'u tupu 'o e 'aho ní ke tataki e ngaahi fāmilí mo e Siasí 'o e 'apongipongi. Ko e fatongia ia 'o kitautolu takitaha ngaahi fa'eé mo e ngaahi tamaí ke fai 'a ia kotoa te tau lavá ke teuteu'i hotau to'u tupú ke nau hoko ko ha kau tangata mo e kau fafine

faivelenga, angatonu, mo angamā'oni'oni. Ko 'api kuo pau ke tau ako'i ai e ongoongolelé 'i he akonaki mo e fa'ifa'itaki'angá.

'Oku faka'osi 'aki 'eku akonaki 'a e lea ko 'eni meia Palesiteni Siosefa F. Sāmitá: "Ko 'etau ngaahi feohi [fakafāmilí] 'oku 'ikai fakataumu'a pē ia ki he mo'ui ni, pe ki he nofo he taimi ní, 'o tau fakafaikehekehe'ia mei 'itāniti. 'Oku tau mo'ui 'i he taimi ní pea ke a'u ki 'itāniti. 'Oku tau fa'ufa'u ha ngaahi feohi mo ha ngaahi fetu'utaki ki he nofo taimí mo hono kotoa 'o 'itāniti. . . He ko hai, mavahe mei he Kāingalotu 'o e Siasí, 'oku nau ma'u 'a e fakakaukau ko ia 'e kei hokohoko atu pē 'a 'etau nofo fakafāmilí hili 'a e maté? 'a e fe'ilongaki 'a e tamaí, fa'eé, pea mo e fānau. . . [a e] hoko 'a e fokotu'utu'u fakafāmilí ko 'eni ko ha 'iuniti 'i hono fa'unga mahu'inga mo haohaoa 'o e ngāue 'a e 'Otuá pea mo e iku'anga 'o e kakai kotoa pē ke nau kei hokohoko atu mei he taimi ní?" (*Ngaahi Akonaki 'a Siosefa Sāmitá*, 452).

Fakatauange 'e tāpuaki'i kitautolu 'e he 'Otuá ke tau ako'i, lehilehi'i pea teuteu'i 'a e tokotaha kotoa 'i hotau ngaahi 'api ki he ngāue lahi kuo pau ke tau fakahoko kotoa he taimi ni pea 'i he kaha'ú, ko 'eku lotú ia, 'i he huafa 'o e 'Eiki ko Sīsū Kalaisí, 'ēmeni. ■